

Stát a filmová propaganda ve třicátých letech

Obdobně jako rozhlas byl i film v meziválečném období pozdě doceněn československými vládnoucími kruhy jako účinný nástroj státněpolitické propagandy. Příčinou bylo setrvávání na zavedených formách propagandistické práce (tisková propaganda) a jistá konzervativnost československých politických elit ve vztahu k novým médiím. Svoji úlohu zde sehrál i argument používaný ve třicátých letech liberálními demokratiemi při kritice stalinského Ruska, fašistické Itálie a nacistického Německa, že centrálně řízená státní propaganda nepatří do struktury demokratického státu. Možnost politického využití filmu byla ale současně úzce spojena i s úrovní rozvoje kinematografie. Ta se v Československu etablovala ve smyslu hospodářském a kulturním teprve v průběhu dvacátých let a toto byl také nutný předpoklad i k jejímu etablování ve smyslu politickém. Navíc československý stát deklaroval hned na počátku dvacátých let své chápání kinematografie jako oblasti podnikatelských aktivit na komerční bázi tím, že ji svěřil kromě filmové cenzury (zůstala stejně jako před rokem 1918 v kompetenci ministerstva vnitra) do kompetence ministerstva průmyslu, obchodu a živností (MPOŽ), a tento stav trval po celou dobu existence meziválečného Československa. Dalším charakteristickým rysem postavení kinematografie v československém státě dvacátých a třicátých let byla skutečnost, že se nacházela v provizorním právním rámci, neboť základním filmovým předpisem zůstalo rakouské ministerské nařízení z roku 1912 chápané jako dočasné právní provizorium. Tento stav nezměnila ani jednání o zákonu na ochranu domácí filmové výroby z konce dvacátých let.¹⁾

Nové podněty ke změně vztahu československého státu k filmu vyvolal až nástup zvukového filmu na počátku třicátých let a potřeba státní podpory domácí filmové výroby v době velké hospodářské krize. Výsledkem byly změny v dovozní filmové politice zavedením kvót na dovoz zahraničních filmů v dubnu 1932 (na jeden vyrobený domácí film mohlo být dovezeno 7, později 6 a nakonec 5 filmů) a v listopadu 1934 přechodem na registrační systém, který vedl ke vzniku registračního fondu (z poplatků za dovezené filmy) určeného k finanční podpoře výroby domácích filmů. Nový model podpory československé kinematografie dovršilo v roce 1934 založení meziministerského Filmového poradního sboru (FPS) při MPOŽ s kompetencí v otázkách filmového dovozu a domácí filmové výroby (přidělování finanční podpory na konkrétní filmové projekty z registračního fondu). Uvedený model podpory domácí kinematografie v podstatě odpovídal podobě podpory národních kinematografií v jiných evropských státech²⁾, a byl určen především pro hranou filmovou produkci, týkal se i dokumentárního a zpravodajského filmu. Rostoucí význam těchto druhů filmové tvorby spojený v zahraničí s jejich využíváním pro státněpropagační účely (SSSR, Itálie, Německo, Rakousko) začal být totiž od počátku třicátých let pozorněji reflektován i v československém prostředí. A tento fakt ve spojení s možností dohledu nad filmovým dovozem a kontrolou financí na podporu domácí filmové výroby nabídl v první polovině třicátých let

1) - K tomu blíže viz Ivan Klimeš, *Stát a filmová politika ve dvacátých letech*. „Illuminace“ 9, 1997, č. 4, s. 141 – 149.

2) Kontingentní systém fungoval např. od roku 1926 v Rakousku a 1928 v Anglii a Francii.

československému státu, v zastoupení státních orgánů činných na půdě FPS,³⁾ novou výchozí pozici ve využití dokumentárního a zpravodajského filmu i pro státněpolitické účely. Tato možnost ale byla v rámci uvedeného modelu státní podpory filmové výroby využita československým demokratickým režimem ve třicátých letech jen zčásti. Díky převládající orientaci filmových výrobců na oblast hraného filmu a křížícím se zájmům ministerstev a filmových institucí v FPS se totiž FPS nestal platformou pro hlubší státněpropagační využití filmu. Aktivita FPS na poli dokumentárního filmu zůstaly omezeny na činnost komise pro kulturněpropagační dodatky (krátké filmy), která pouze schvalovala předložené výrobní náměty, v nichž převažovaly přírodní a turisticko-propagační snímky,⁴⁾ a rozhodovala o přidělení finanční podpory na jejich výrobu. Jediným výsledkem československé státní propagandy v oblasti dokumentárního filmu ve třicátých letech⁵⁾ tak nakonec byly pouze filmy z produkce Vojenského technického ústavu určené v době krize vztahů Československa a nacistického Německa k propagaci armády (některé získaly finanční podporu od komise pro kulturněpropagační dodatky): T. G. MASARYK JAKO VRCHNÍ VELITEL ČS. BRANNÉ MOCI (1936), ARMÁDNÍ LETECKÝ DEN 1936 (1937), FILMOVÁ REPORTÁŽ ZE ZÁVĚREČNÝCH CVIČENÍ ČS. VOJSKA (1937), NAŠE ARMÁDA (J. Jeníček, 1937), ČINNOST DĚLOSTŘELECKÉ PRŮZKUMNÉ HLÍDKY (1938), NAŠI VOJÁCI (1938), V NOVÝ ŽIVOT (J. Jeníček, 1938) a VOJÁČEV HORÁCH (J. Jeníček, 1938). Obdobná situace vládla i u zpravodajského filmu. Zde došlo pouze k vydání nařízení (1. listopadu 1933), že program zahraničních filmových týdeníků promítaných v Československu musí obsahovat 20 % snímků z domácího prostředí.⁶⁾ Přitom se v československém prostředí v průběhu třicátých let ozývaly hlasy, které kritizovaly úroveň domácího filmového zpravodajství a ukazovaly na země, jež využívaly filmové týdeníky pro svoji propagaci. Díky nezájmu filmových výrobců, pro něž nebyla výroba filmového týdeníku obchodně zajímavá, a díky pomalu se probouzejícímu zájmu státních úřadů o otázky filmové propagandy však došlo k výrazné kvalitativní změně v domácím filmovém zpravodajství a současně k jeho zapojení do státní propagandy až ve druhé polovině třicátých let. Do té doby ovládaly domácí obchod s filmovými týdeníky americké a německé filmové společnosti Fox, Paramount a Ufa s vlastními zvukovými týdeníky.⁷⁾ Z domácích filmových týdeníků si uchoval kontinuitu z dvacátých let jediný český týdeník vydávaný v letech 1925–1930 pod názvem Elektajournal a poté do roku 1937 jako Československý filmový týdeník.⁸⁾ Lépe producenty,

3) Členy FPS byla ministerstva obchodu, školství, zahraničí a od roku 1937 i financí a národní obrany. Z filmových institucí to byl Svaz filmového průmyslu a obchodu, Svaz filmové výroby, Ústřední svaz kinematografů a Československá filmová unie.

4) Např. pro rok 1936 byly v komisi pro kulturněpropagační dodatky projednávány tyto filmové náměty od různých filmových společností: Křížem krázem Československem, Praha, Pražské okolí, Údolí Labe a Českosaské Švýcarsko, Krušné hory a Teplice-Šanov, Šumava, Jeseníky, Macocha, Vysoké Tatry, Střední Slovensko, Podkarpatská Rus, Investice na Slovensko, Naše armáda, Naše letectvo, Aerem od západu k východu ČSR.

5) Filmy, které reagovaly na ohrožení ČSR nacistickým Německem a zachytily reakce československé společnosti na politickou situaci konce třicátých let, vznikly v produkci soukromých společností: např. *Kamenná sláva* (J. Léhovec, J. Libora, 1938), *Jásající město* (P. Klen, 1938), *Naše země* (J. Weiss, 1938).

6) Toto nařízení bylo často porušováno majiteli kin, kteří svévolně zasahovali do obsahu týdeníků. Viz např. Willy H a s., *Wochenschau und Kulturfilme*, „Prager Presse“ 16, 24. 5. 1936, č. 143, s. 11.

7) Foxův zvukový týdeník byl promítán od srpna 1929, Zvukový týdeník Paramountu od prosince 1929 a Zvukový týdeník Ufy od dubna 1931.

8) Dále byly uváděny ve dvacátých a třicátých letech s různou periodicitou tyto domácí filmové týdeníky: AB Zpravodaj (1923–1924), Bařův žurnál (1927–1931), Bměnský žurnál (1930), Deglův žurnál (1927–1930), Favorit Journal (1926–1929), Legia žurnál (1928–1933), Filmrundschaу (1926–1927), Menclův Plzeňský žurnál (1934–1936), Pražský čtrnáctideník (1925), Radiojournal (1926–1927), Osvětový zpravodaj (1934–1936), Vojenský zpravodaj (1930–1937).

finančně, technicky a personálně zajištěné zahraniční konkurenci ale nemohl tento němý týdeník s nízkou obrazovou kulturou a neustálenou obsahovou strukturou konkurovat; navíc, když byl promítán pouze ve dvou kopiích ve dvou pražských kinech.⁹⁾ Pro porovnání: týdeníky Paramountu, Foxe a Ufy měly průměrně deset kopií a promítaly se i mimo Prahu.

Nevyhovující stav domácího filmového zpravodajství byl sice průběžně kritizován, ale o jeho nápravu se s výjimkou předsedy filmové společnosti A-B Barrandov Miloše Havla zasadilo pouze ministerstvo zahraničních věcí (MZV). A to ještě pravděpodobně především osobní iniciativou úředníka zpravodajského odboru MZV Jindřicha Elbla. Ten dokázal díky svému osobnímu zájmu o film docenit i jeho propagandistický význam a současně si uvědomoval, že bez státní podpory bude možné jen velmi těžko vyrábět domácí zvukový týdeník schopný odolat zahraniční konkurenci.¹⁰⁾ První rámcový návrh na vybudování samostatného československého zvukového filmového týdeníku se státní účastí, který měl mimo jiné přispět ke zlepšení propagace spojenectví a spolupráce zemí Malé dohody, vypracoval Jindřich Elbl na jaře 1934.¹¹⁾ Definitivní návrh na organizaci československé filmové propagandy prostřednictvím zvukového týdeníku pak předložil na MZV k projednání v lednu 1936 (viz edice). Navrhoval v něm využít pro distribuci tohoto týdeníku některou z domácích distribučních společností (konkrétně společnosti Praha-Paříž, která dovážela do Československa od svého založení v roce 1933 francouzské a později i ruské filmy a filmové týdeníky) a začlenit ho do nakladatelství Orbis. Předností jeho návrhu byla jasná představa o organizaci týdeníku i uměřená finanční rozvaha o nákladech nutných na jeho provoz. Tyto skutečnosti vystupují do popředí ve srovnání s dalšími dvěma obdobnými návrhy z poloviny třicátých let. První z nich, návrh sochaře Františka V. Foita z listopadu 1935 (viz následující edice), měl podobu soukromého návrhu jednotlivce, který si pod státní podporou představoval především finanční zajištění svého projektu. Druhý, který předložil Miloš Havel ve FPS v listopadu 1936 po předchozím jednání na Barrandově v březnu téhož roku se zástupci ministerstev průmyslu, zahraničních věcí, školství a financí, byl s požadavkem ročního rozpočtu 6 700 000 korun a výrobou 80 distribučních kopií nereálný. Navíc Elblův návrh umístit týdeník do Orbisu, v jehož správné radě mělo MZV většinové zastoupení, nabízel státu oproti Havlovi projektu možnost ovlivňovat prostřednictvím MZV chod týdeníku. Z uvedených návrhů byl nakonec realizován po roce jednání¹²⁾ návrh Jindřicha Elbla založením komanditní¹³⁾ společnosti Aktualita v dubnu 1937, která začala 31. července 1937 vydávat stejnojmenný Československý zvukový týdeník.¹⁴⁾ Aktualita se sice nestala součástí Orbisu, ale MZV v ní mělo přesto prostřednictvím tohoto nakladatelství zajištěnou kapitálovou účast a tím i možnost hovořit do jejího

9) Antonín Navrátil, *Cesty k pravdě či lži. 70 let československého dokumentárního filmu*. Praha 1968, s. 76.

10) Pravděpodobně kvůli finančním potížím dopadl neúspěšně pokus filmové společnosti A-B Barrandov vydávat zvukový filmový týdeník pod názvem AB aktuality. První číslo vyšlo v září 1932, druhé v únoru 1933 a třetí (poslední) v březnu 1933.

11) Jindřich Elbl, *Návrh na zřízení čsl. zvukového filmového týdeníku a organizaci čsl. filmové propagandy* (21. 1. 1936). Archiv ministerstva zahraničních věcí, f. III. sekce, k. 409.

12) Viz Jindřich Elbl, *Patnáct let filmové politiky 1933–1945. Jak byl znárodněn československý film*. „Film a doba“ 11, 1965, č. 7, s. 342.

13) Komanditní společnost: společnost, v níž alespoň jeden společník ručí celým jměním a ostatní jen svými vklady.

14) K týdeníku Aktualita blíže viz Pavel Zeman, *Třetí říše, Rakousko a sudetští Němci v Československém zvukovém týdeníku Aktualita 1937–1938*. In: Jan Křen – Eva Broklová (Ed.), *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*. Praha 1998, s. 156–165; t ý ž, *Týdeník Aktualita. České filmové zpravodajství na začátku druhé světové války*. „Iluminace“ 9, 1997, č. 4, s. 67–90.

provozu. Dalšími podílčníky se stali vedle Jaroslava Simonidese Miloš Havel, spisovatel Willy Haas, zástupce nakladatelství Melantrich Jaroslav Šalda, František Papoušek ze společnosti Praha-Paříž a Karel Pečený, jehož Československý filmový týdeník Aktualita nahradila. Filmový týdeník Aktualita, který se stal neoficiálním propagačním orgánem československého MZV a jehož úkolem bylo mimo jiné propagovat demokratický charakter československého státu, se dokázal rychle prosadit proti zahraniční konkurenci¹⁵⁾ a až do 15. března 1939 byl hlavním filmovým zpravodajským periodikem v Československu,¹⁶⁾ poté do května 1945 v Čechách a na Moravě. Pozdním založením zvukového filmového týdeníku se státní účastí ale československý stát promeškal příležitost využít doma a v zahraničí i film k vlastní propagandě ještě před vypuknutím střetu s nacistickým Německem v letech 1937–1938. Zřetelně se to projevilo na osudu německé verze Aktuality zastavené v srpnu 1938 kvůli nezájmu německých majitelů kin v Československu. Ti totiž raději promítali filmové týdeníky Ufy, Foxe a Paramountu, které si v průběhu třicátých let vydobily v německých kinech v československém pohraničí pevné postavení.

Pavel Zeman

Archeografický úvod

Edice obsahuje soubor jedenácti dokumentů týkajících se snah o založení zvukového filmového týdeníku se státní účastí a zřízení prvního zvukového filmového týdeníku Aktualita v Československu. Editované dokumenty č. 1–7, 10 a 11 pocházejí z fondu III. sekce Archivu MZV, dokument č. 8 ze souboru zápisů z jednání Filmového poradního sboru uloženého v SÚA ve fondu MPOŽ, dokument č. 9 z archivního fondu Aktualita uloženém v NFA. Dokumenty č. 1–7, 9–11 jsou strojopisné archivní prameny formátu A4, dokument č. 8 je cyklostylovaný materiál stejného formátu. Editované archivní dokumenty jsou vybaveny komentářovým (číslovaným) poznámkovým aparátem a písmenným poznámkovým aparátem registrujícím grafické zvláštnosti textu. Hranaté závorky bez písmenného indexu vyznačují doplňky editora. Při editování textů jsme vycházeli z *Pravidel pro vydávání novodobých historických pramenů* (Studie ČSAV 12, Academia, Praha 1978). V původní podobě bylo ponecháno rozdílné psaní ČSR, Č.S.R. a R.Č. S. a různé archaické tvary (např. football, tennis, premiery, vernisage, oficielní apod.).

P. Z.

Zkratky:

f.	– fond
FPS	– filmový poradní sbor
k.	– karton
i. č.	– inventární číslo
MPOŽ	– ministerstvo průmyslu, obchodu a živnosti
MZV	– ministerstvo zahraničních věcí
NFA	– Národní filmový archiv
SÚA	– Státní ústřední archiv

15) Do podzimu 1938 se jeho distribuce prováděná firmou Elektafilm rozšířila na 25 kopií týdně uváděných po celé ČSR. Srov. Vít K o r e č e k, *Aktualita v roce 1938*. Diplomová práce. FFUK Praha 1991, s. 22.

16) Na Slovensku začal být promítán první slovenský zvukový týdeník *Nástup* v listopadu 1938.

Edice a materiály

DOKUMENTY K ČESKOSLOVENSKÉMU FILMOVÉMU ZPRAVODAJSTVÍ 1935 – 1937

OBSAH:

1. Žádost sochaře F. V. Foita o zřízení zvukového filmového týdeníku (listopad 1935)
2. Návrh sochaře F. V. Foita na založení zvukového filmového týdeníku (14. 11. 1935)
3. Memorandum J. Elbla o návrhu sochaře F. V. Foita ze 14. 11. 1936 (19. 11. 1935)
4. Návrh J. Elbla na založení filmového československého zvukového týdeníku (21. 1. 1936)
5. Doplňky J. Elbla k jeho návrhu na založení filmového zvukového týdeníku (5. 2. 1936)
6. Rozbor návrhu J. Elbla na založení filmového zvukového týdeníku (1936)
7. Zpráva o jednání s M. Havlem o státním filmovém týdeníku (4. 3. 1936)
8. Návrh M. Havla na zřízení Ústředního československého zvukového filmového týdeníku (listopad 1936)
9. Smlouva o založení komanditní společnosti Aktualita (13. 4. 1937)
10. Písemný podklad k jednání III. sekce MZV o finančním rozpočtu společnosti Aktualita (11. 10. 1937)
11. Písemný materiál o finanční podpoře filmového týdeníku Aktualita ze strany MZV (8. 11. 1937)

1.

1935, listopad, Praha, – MZV podaná žádost sochaře Františka V. Foita o zřízení zvukového filmového týdeníku, který měl přispět ke zlepšení situace v československém filmovém zpravodajství.

[...]^a

Ministerstvu zahraničí

[v Praze]^b

Podepsaný F. V. Foit, ak[ademický] sochař v Praze I., Národní 25, žádá o zřízení československého kulturního filmového žurnálu, výhradně zvukového, který by zachycoval v řeči české, slovenské a rusínské následující motivy pravidelně do každého vydání zařazené:

I. týdenní významné události rázu veřejného (katastrofy a jiné události)

II. sportovní události (významné footb[alové] zápasy, tenis, box, lyžařské závody, automobilové závody, státní tělovýchovu, mezinárodní sportovní podniky)